

К.О. МАНОЙЛО

*Катерина Олександрівна Манойло, студентка
магістратури Київського університету права
НАН України*

РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВОВИХ ДЕФІНІЦІЙ: ТЕРОРИЗМ, ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ, АГРЕСІЯ, РЕВОЛЮЦІЯ, ГЕНОЦИД, АНЕКСІЯ, ВІЙНА

Однією з ознак початку XXI ст. стала ескалація тероризму. Сьогодні ареною його проявів є не тільки традиційно вибухонебезпечні зони міжнародної напруги, а й практично всі держави світу: Нідерланди, Англія, Франція, Бельгія, Україна.

Вже сьогодні можна зробити висновок про те, що своєрідна «точка неповернення» до відносної міжнародної політичної стабільності, що склалася після Другої світової війни, найвірогідніше, пройдена остаточно. Глобальні відносини «холодної війни» після розпаду Радянського Союзу трансформувались у відносини «холодного миру», перейшли у фазу зовсім не позитивного «потепління». Збільшення кількості «гарячих точок» свідчить про загострення хронічної хвороби невирішених міжнародних проблем.

Ця проблема сьогодні стала глобальною загрозою людству. Щоб мати уявлення про це явище, слід з'ясувати суть поняття «тероризм» (з латин. *teror* – страх, жак). Вживане у дієслові «тероризувати» означає залякувати, породжувати страх вселяти страх і т.п. У тлумачному словнику сучасної української мови дається таке трактування тероризму, терору: найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення. Надмірна жорстокість стосовно кого-небудь, залякування, тероризм. Здійснювання, застосування терору, діяльність і тактика терористів¹.

У сучасній, зокрема політичній, юридичній літературі терор інтерпретується як політика залякування, насильства й розправи над політичними супротивниками, аж до фізичного знищення.

Було розроблено близько 115 різноманітних варіантів визначення тероризму, перше з яких запропоноване Лігою Націй у 1937 р. в «Конвенції по запобіганню та покаранню актів тероризму», за яким під терористичними актами розуміються «злочинні дії, що здійснюються проти іншої держави або населення будь-якої держави з тим, щоб викликати страх серед окремих осіб, груп осіб або більшості населення»².

Терміни «тероризм», «терор» набули широкого вжитку з часів Великої Французької революції, під час якої панував яacobinський терор. Досі нема чіткої загальноприйнятої дефініції цих понять. Тероризмом В. Вітюк та С. Ефіров вважали дії опозиційних організацій, що практикували політичні вбивства, та тактику, а поняття «терор» закріпилося за репресивними діями держави³.

Принципово інший взаємозв'язок основних понять пропонують І. Бліщенко та М. Жданов. «Терор, – зазначають вони, – використовується як метод насильства, у той час як тероризм виступає як застосування цього методу шляхом індивідуальних терористичних актів»⁴.

У Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 16 квітня 2005 р. тероризм визначається як попередньо сплановані систематичні вбивства, нанесення тілесних ушкоджень і створення загрози ні в чому не повинним людям для їх залякування з метою досягнення певних політичних цілей. Також були обговорені основні можливі заходи з протидії тероризму. Не викликає сумніву, що обов'язковим атрибутом сучасного тероризму виступає політичне мотивування, тобто наявність політичних цілей. Тому не будемо спеціально виокремлювати термін «політичний тероризм». Це дуже важливий момент, оскільки саме тут проходить одна із зовнішньо розрізнявальних граней між діяльністю терористів і кримінальних злочинців. Тому для розмежування цих двох понять необхідно виходити насамперед із мети та мотивів насильницьких акцій. У деяких випадках важливу роль відіграє і вибір об'єкта терористичних дій. Якщо при здійсненні подібної операції, що поєднується з отриманням грошей, для злочинців отримання грошей – самоціль і результат, то для терориста це, як правило, носить проміжний характер, оскільки гроші необхідні винятково для реалізації тих або інших політичних проектів. Здійснюючи терористичний акт, терорист насамперед намагається досягти максимального розголосу (пабліситі), що є чи не найголовнішою метою терористичного акту, кримінальний злочинець, навпаки, ніколи не афішує своєї діяльності.

Політичне підґрунтя тероризму полягає також у тому, що будь-який терористичний акт так чи інакше пов'язаний з політичною системою, яку він зрештою намагається або розхитати, або зміцнити, для кримінального злочинця ж вплив його діяльності на політичну систему не відіграє суттєвої ролі, оскільки він намагається досягти лише суто своєї корисливої мети. До того ж кримінальні злочинці намагаються не посягати на основи суспільства, в рамках якого вони тільки й можуть здійснювати свою злочинну діяльність. Слід також зазначити, що окремі випадки втягнення злочинців у терористичну діяльність, а також маскуванню злочинців під терористів не можуть докорінно впливати на принципові розбіжності між ними.

Інший негативний компонент сучасного тероризму, що відзначається практично усіма науковцями, – наявність елементів залякування, намагання створити соціальну і психологічну атмосферу страху, заляку-

вання або уряду, або представників тих чи інших соціальних прошарків, груп, партій, або населення загалом. У цьому, зокрема, полягає принципова відмінність тероризму від поодиноких політичних убивств.

Особливої небезпеки сучасний тероризм набув і в силу того, що, вийшовши за національні рамки, перетворився на елемент міжнародних відносин, став загрозою не лише для життя окремої людини, а й для міжнародного миру, порядку та стабільності. Якщо феномен власне тероризму являє собою надзвичайно складне явище, що зачіпає майже всі сфери соціально-політичного життя суспільства, то міжнародний тероризм ніби «поглиблюється» залученням міжнародного елемента і впливає вже на всю систему міжнародних відносин загалом⁵.

Поняття «тероризму» тісно переплітається з такими однорідними поняттями, як геноцид, агресія, анексія, війна, революція повстанська та партизанська боротьба, національно-визвольний рух, репресія, анархізм, расизм, апартеїд, фашизм, вандалізм. Кожне з них має як свої власні, так і схожі з тероризмом ознаки, і цілком можуть розглядатися як одна із форм здійснення терору. Коротко охарактеризуємо їх.

Геноцид (гр. *genos* – рід, і лат. *caedere* убивати, буквально «знищення роду, племені») – дії, вчинені з наміром знищити (повністю або частково) будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу з певних мотивів. Це знищення може відбуватися як у відкритій (фізичне знищення), так і в завуальованій формі, тобто створенні певних умов, розрахованих на запобігання народженню дітей. Використовуючи усталене визначення геноциду, окреслимо ознаки, що відрізняють його від тероризму, а саме: а) геноцид є селективним, в той час як при тероризмі немає мети ліквідувати ту чи іншу соціальну групу, бо тероризм є індиферентним до жертв, і знищення тих чи інших груп осіб є лише засобом впливу на третіх осіб, які повинні вчинити або утриматися від вчинення тих чи інших дій; б) при геноциді повністю або частково знищується об'єкт впливу, тобто знищення є кінцевою метою, у разі знищення об'єкта впливу терористами їм вже не буде на кого впливати, а отже, кінцевою метою тероризму не може бути тотальне знищення об'єкта.

Агресія – поняття, яке інколи ототожнюється з тероризмом: йдеться про застосування збройної сили однією державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або народу (нації). З цього випливає відмінність агресії від тероризму: при агресії чітко вказаний суб'єкт – держава, при тероризмі ж суб'єктом можуть бути певні організації, а також фізичні особи; об'єктом агресії може бути лише інша держава, а при тероризмі – невизначене коло осіб не тільки за межами, й всередині держави, котрі не в змозі себе захистити. Мета агресії полягає у захопленні території іншої держави, ліквідації незалежності тощо, тобто посягання вчинюється на найважливіші інститути держави, в той час як метою тероризму є примушення до виконання чи невиконання певних вимог злочинців. Ще одна відмінність полягає у тому, що тероризм – демонстративний злочин, який може вчинюватися для привернення уваги до певної проблеми, натомість агресія має чисто предметний характер і спрямована проти суверенітету, територіальної недоторканності та політичної незалежності⁶.

Анексія – один із різновидів агресії, насильницьке приєднання (захоплення) державою території іншої держави чи народності, а також насильницьке утримання народності в межах чужої держави. Відмінності анексії від тероризму такі ж як і агресії, з урахуванням тільки тієї особливості, що анексія є вужче поняття, яке стосується лише протиправного захоплення території. При тероризмі такої мети взагалі нема, бо тероризм спрямований на створення стану пригніченості, занепокоєності в суспільстві, а не на позбавлення території певної держави.

Війна дуже тісно пов'язано з поняттям «агресія». Війна визначається як стан, у якому держави застосовують одна проти одної усі форми тиску з дотриманням дії законів та звичаїв ведення військових дій. Війна де-юре спрямована проти рівних (звичайно, що де-факто трапляється, коли набагато сильна держава здійснює напад на слабшу), тероризм – проти беззахисних. Тероризм нерідко називають «війною ХХ ст.». «Технологічний розвиток, що досягнув непередбачуваного рівня у військовій сфері, – зазначає єгипетський політолог М. Сід-Ахмед, – призвів до того, що війна у класичному розумінні цього слова стала неможливою, якщо не абсурдною. Оскільки абсурдність війни не означає закінчення конфлікту, то боротьба тепер загрожує прийняти інші форми. Зі специфічної точки зору тероризм може розглядатися як продовження війни, а не лише політики іншими засобами»⁷. Показово, що в дискусії на ХХХХ сесії Комісії міжнародного права при обговоренні проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства тероризм у контексті поняття «втручання» кваліфікувався як «побічна форма воєнних дій»⁸.

Тероризм дійсно пов'язаний з війною та мілітаризмом багатьма нитками. Війна для терористів, як вважають, і бажана мета, і засіб, і досить добре моральне алібі. З одного боку, діє фактор органічного потягу групового тероризму до війни (війна як передумова революції тощо), з іншого, – безсумнівно, зростає привабливість тероризму і для держав, і для спецслужб, що стоять за їх спиною. Тероризм все більше набуває рис «неконституційних» воєнних дій. «Політичний тероризм, – пише П. Уїлкінсон, – може бути коротко охарактеризований як специфічна форма прихованих, неоголошених і неконвенційних воєнних дій, що проводяться без будь-яких гуманітарних обмежень або правил»⁹.

Війна і тероризм, зазначає С. Ефіров, мають одну фундаментальну загальну рису – намагання досягти відповідних політичних цілей будь-якими засобами, будь-якими методами, крім тих, які розглядаються як «невигідні»¹⁰.

Політика тероризму може здійснюватися як у воєнний, так і в мирний час. Якщо здійснення терористичних актів у воєнний час карається (існує ряд норм, що забороняють їх), а пряме застосування воєнної сили самою державою проти іншої держави кваліфікується як агресія, то найменш охопленими нормотвор-

чою діяльністю залишаються терористичні акти, що вчиняються владою будь-якої держави проти іншої держави у мирний¹¹ час, що також збільшує привабливість політики тероризму як заміни прямих воєнних дій. «Час класичних воєн пройшов, – вважає Я. Шрейбер, – тероризм і є «нормальною» воєною нашого часу». Така надто категорична заява має раціональне зерно, оскільки при сучасній розстановці світових сил, рівні технологій і воєнно-стратегічному паритеті, потенційна можливість комусь одному отримати перемогу у ядерній війні зведена до нуля. Ядерна зброя перетворилася скоріше на політичну зброю і вийшла за рамки традиційних засобів ведення війни. Небезпека переростання відкритих воєнних дій в ядерну катастрофу, на думку багатьох аналітиків, відводить тероризму роль однієї із форм воєнних дій. «Тероризм нині, – вважає Л. Бонанате, – виступає однією із можливих альтернатив звичайним формам війни, «обмеженої не стільки намаганням країн до співпраці, скільки загрозою термоядерної війни, з одного боку, та всезростаючим міждержавним контролем, з іншого»¹².

Таке поняття, як революція – поняття, що визначає докорінний переворот у житті суспільства, який призводить до ліквідації віджилого суспільного ладу і утвердження нового, прогресивнішого. Революція нерідко супроводжується терором. Вирішення проблем здійснюється шляхом застосування прямого насильства. Характерні відмінності цих понять полягають у тому, що: по-перше, революція – справедливий вплив на уряд з метою утвердження нового, прогресивного суспільного ладу, а тероризм є застосуванням насильства або погрози його застосування для задоволення цілей певних груп чи об'єднань злочинних елементів, тобто будь-який вплив при тероризмі є незаконний; по-друге, революція має сталі корені у суспільному середовищі, а тероризм – ні; по-третє, революція – дієве втілення думки більшості населення у життя, а тероризм підпорядкований лише інтересам групи зловмисників; по-четверте, рушійними силами, фундаментом революції є певні соціальні верстви населення, а терористи не мають такого фундаменту; по-п'яте, при національно-визвольній революції боротьба спрямована на визволення народу від іноземного панування та завоювання національної незалежності, а при тероризмі особи намагаються досягти власних цілей¹³.

Як було визнано ООН, народи, які борються проти колоніального гніту і ворожої окупації, проти расистських режимів, здійснюючи своє право на самовизначення, мають право використовувати силу для досягнення своїх цілей у рамках міжнародного гуманітарного права. Законодавчо право націй і народів на самовизначення закріплено у п. 2 ст. 1 Статуту ООН, а також у Декларації ООН 1960 р. про надання незалежності всім колоніальним країнам і народам, правомірність збройної визвольної війни підтримана низкою резолюцій ООН.

Репресія – поняття, що визначається як «каральні заходи, покарання або утиск, гоніння, переслідування; захід державного примусу, покарання». Репресія у найбільш загальному плані є покаранням, тобто юридичним обов'язком особи зазнати позбавлення певних благ відповідно до реалізації санкції порушеної норми права. Згідно з визначенням репресії це: а) діяльність держави, а не осіб, груп або організацій; б) діяльність, спрямована проти винуватих (відповідно до законодавства тієї чи іншої країни, яке не завжди репрезентує інтереси народу) осіб, тобто вона персоналізована на протипагу індиферентності при тероризмі; в) враховуючи, знову ж таки, те, що це діяльність держави, тобто офіційна діяльність, вона певним чином регламентується, чого, зрозуміло, не можна сказати про тероризм¹⁴.

Анархізм визначається як ідейно-теоретична та суспільно-політична течія, в основі якої – заперечення інституціонального, передусім державного управління суспільством. Анархізм сповідує безвладдя, а не безладдя. Наріжний постулат анархізму – негайне знищення держави, при тероризмі ж здебільшого йдеться про вплив на невизначене коло осіб, які становлять субстрат держави, для досягнення злочинної мети. Тобто, якщо анархізм усуне державну владу, це послужить деструктивним чинником для тероризму, бо позбавить його об'єкта впливу.

Расизм тлумачиться як ідеологія, що має на меті обґрунтувати і виправдати соціальну і національну нерівність в антагоністичному суспільстві приналежністю людей до так званих «вищих» і «нижчих» рас. Головна відмінність між ними полягає у тому, що суб'єкти расизму обмежені певними ознаками, що дає підстави стверджувати про можливість тероризму на ґрунті расизму, однак не може розглядатися лише як один з низки можливих чинників протиправної поведінки; вплив на «нижчу расу» є офіційною політикою держави, тобто вона його не тільки не засуджує, а, навпаки, всіляко підтримує. Зрозуміло, що інколи ця політика може носити і непрямий характер та бути побудована не лише на знищенні, а й просто на дискримінації.

Одним із проявів расизму є апартеїд – політика і практика расової сегрегації і дискримінації щодо окремих народів та етнічних груп. Фашизм як і расизм – форма державно-правового режиму, найбільш реакційна політична течія, для якої характерні знищення демократичних свобод, культ насильства, шовінізм і расизм, агресія. Найприкметніші такі: а) тероризм не завжди відкритий, може бути й латентним, тоді як фашизм є офіційним політико-правовим режимом і має відкритий характер; б) мета фашизму полягає у встановленні світового панування, знищенні інакодумців, придушенні демократії тощо, а мета тероризму – цілі нижчого порядку, до того ж тероризм розглядається переважно як кримінальне явище; в) тероризм не спрямований на підготовку агресивних воєн, а його об'єкти – переважно локального масштабу, натомість агресивна природа фашизму становить небезпеку не тільки для тієї країни, де існує, а й для всієї світової спільноти, яка повинна вживати відповідних заходів щодо нейтралізації цього небезпечного явища. На основі з'ясування спільних і відмінних рис, ознак, мети, а також чинників, які характеризують те чи інше соціальне явище (з перелічених вище) маємо підстави для формулювання дефініцій поняття.

Тероризм є досить складним, динамічним, неоднозначним, багатоаспектним явищем. Єдиного розуміння стосовно визначення тероризму сьогодні немає. Сучасний тероризм – це насильство, яке здійснюється стосовно держави як політичного суб'єкта, і загроза насилля щодо мирних громадян. Особливо небезпечним сучасний тероризм став і в силу того, що вийшов за національні рамки та перетворився на елемент міжнародних відносин. Він став загрозою не лише для життя окремої людини, а й для міжнародного миру, порядку та стабільності. Тероризм є загальнонебезпечними діяннями, що вчиняються публічно і посягають на суспільну безпеку та спрямовані на створення в суспільстві обстановки страху, неспокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмови від нього в інтересах винних.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Г. Бусол. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. С. 1242.

² International terrorism and World security / Carlton O.L.: Helm, 1975. P. 71.

³ Витюк В.В., Эфиров С.А. «Левый» терроризм на Западе: история и современность. Москва: Наука, 1987. С. 221.

⁴ Blishehenko I. Terrorism and International Law / I. Blishehenko, N. Zdanov. M.: Progress Publishers, 1984. P. 39.

⁵ Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навч. посіб. / А.В. Мовчан, В.К. Гришук, О.К. Марін, Б.В. Щур, В.С. Канцір; ред.: В.К. Гришук; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 327 с.

⁶ Там само.

⁷ Terrorism and National Liberation: Proceedings of the International conference on the questions on terrorism / Н. Köchler. N. Y.: IPO, 1988. P. 101.

⁸ Проект Кодекса преступлений против мира и безопасности человека. Доклад Комиссии междунар. права о работе ее сороковой сессии 9 мая – 29 июля 1988 г. ГА ООН. Офиц. отч. 43-я сес., доп. № 10 (А. 43110). С. 121.

⁹ Wilkinson P. Terrorism versus liberal democracy: The problem of response / P. Wilkinson // The new terrorism: For the Institute for the Study of conflict / Gutteridge W.L.: Mansell, 1986. P. 3.

¹⁰ Эфиров С.А. Покушение на будущее. Москва: Мол. гвардия, 1984. 204 с.

¹¹ Тероризм : теоретико-прикладні аспекти : навч. посіб. / А.В. Мовчан та ін. ; за заг. ред. В.К. Гришука. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ.

¹² Bonanate L. Terrorism and International Analysis. *Terrorism: an International Journal*. 1979. Vol. 3. № 1–2. P. 53.

¹³ Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навч. посіб. / А.В. Мовчан, В.К. Гришук, О.К. Марін, Б.В. Щур, В.С. Канцір; ред.: В.К. Гришук; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 327 с.

¹⁴ Там само.

Резюме

Манойло К.О. Розмежування правових дефініцій: тероризм, політичний тероризм, агресія, революція, геноцид, анексія, війна.

У статті розглянуто поняття «тероризм» та інших, дотичних до нього понять, проаналізовано місце тероризму у сучасному суспільстві, розкрито різницю таких понять, як політичний тероризм, агресія, революція, геноцид, анексія, війна, опрацьовані причини та наслідки, які здатні спровокувати та викликати кожне із них.

Ключові слова: тероризм, політичний тероризм, агресія, революція, геноцид, анексія, війна, расизм, анархізм, компоненти тероризму, боротьба з тероризмом, правове регулювання боротьби з тероризмом.

Резюме

Манойло К.А. Разграничения правовых дефиниций: терроризм, политический терроризм, агрессия, революция, геноцид, аннексия, война.

В статье рассмотрено понятие «терроризм» и другие, подобные ему понятия, проанализировано место терроризма в современном обществе, раскрыта разница таких понятий, как политический терроризм, агрессия, революция, геноцид, аннексия, война, проработаны причины и последствия, которые способны спровоцировать и вызвать каждое из них.

Ключевые слова: терроризм, политический терроризм, агрессия, революция, геноцид, аннексия, война, расизм, анархизм, компоненты терроризма, борьба с терроризмом, правовое регулирование борьбы с терроризмом.

Summary

Manoilo K. Distinctions of legal definitions: terrorism, political terrorism, aggression, revolution, genocide, annexation, war.

The article deals with the concept of “terrorism” and other related concepts, analyzes the place of terrorism in modern society, reveals the difference between the concepts of political terrorism, aggression, revolution, genocide, annexation, war, worked out causes and consequences that can provoke and cause each of the concepts.

Key words: terrorism, political terrorism, aggression, revolution, genocide, annexation, war, racism, anarchism, components of terrorism, fight against terrorism, legal regulation of the fight against terrorism.